

A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének változása 1989–1995 között

Az ellátóközpontok működési feltételei

1. A felmérés módszere

A dunántúli központi ellátórendszerek helyzetének felmérésekor a lehetőségekhez képest szerettünk volna teljes és pontos képet nyerni az ellátórendszerek működésbeli azonosságairól, különbözőségeiről, gyengeségeiről és erősségeiről. Ezért döntöttünk úgy, hogy az ellátóközpontok mellett kiterjesztjük a vizsgálatot az ellátórendszeri tagkönyvtárakra is, illetve megpróbáljuk feltérképezni az állománygyarapítási technikában érzékelhető változásokat. E kiindulópont alapján állítottuk össze 3 részből álló kérdőívünket, melynek

- A) része a központi ellátórendszerek működési feltételeit tekintette át a megyei/városi könyvtárak szervezeti keretein belül. Az adatok időbeli változásának kimutathatósága érdekében 7 évre visszamenőleg kértük a szükséges információkat. Bázisévnek 1989-et, azaz lényegében az utolsó „békeévet” jelöltük ki, azt az időszakot, amikor a szilárdnak tűnő hálózati rendszer, az évtizedes jogi szabályozás, a szakmai irányelvek és a gyakorlat adta rutin mellett a következő évben megkezdődött az állami közigazgatás struktúrájának reformja, és a helyhatósági választások után létrejöttek az önkormányzatok.
- B) része az ellátórendszeri tagkönyvtárak működési körülményeit, személyi feltételeit szolgáltatóhelyenként mérte fel, és lehetőséget adott a közszégi könyvtárak vezetőinek arra, hogy véleményt formáljanak saját könyvtáraik helyzetéről, illetve ellátóközpontjuk munkájáról.
- C) része pedig állománygyarapítási mintavétel volt, melyet az Új Könyvek 1994. évi 1–9. száma alapján állítottunk össze. Szerettünk volna képet nyerni arról, hogy miként változott az ellátóközpontok beszerzési stratégiája, mennyire igazodott a változó olvasói igényekhez anyagi lehetőségeik korlátozottsága ellenére.

A kiküldött kérdőíveket az ellátóközpontokból hiánytalanul visszakaptuk. A közszégi könyvtárak esetében a felmérőlapok 81%-a került vissza könyvtárunkhoz. Úgy vélem, hogy az adatlapok hiányzó 19%-ának ismerete nem módosítaná alapvetően a kialakult képet. A felmérésbe sajtóságos helyzetük és problematikájuk miatt a nemzetiségi ellátórendszereket nem vontuk be.

2. A vizsgálatban résztvevők köre

A felmérés 7 dunántúli megye (Baranya, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Somogy, Vas, Veszprém, Zala) 24 központi ellátórendszerére és az ellátási körükbe tartozó 589 községi szolgáltatóhelyre terjed ki. *(Ez a felmérés csak hét megyében készült. Szerk.)*

1989-ben az érintett megyék területén még 28 ellátórendszer 698 községi könyvtárat látott el. Ez azt jelentette, hogy a megyék településeinek 47%-a és össznépségük 24%-a a központi ellátórendszereken keresztül került kapcsolatba a könyvtári szolgáltatásokkal. 1990-től kezdődően az ellátóközpontok és a vonzásukba tartozó községi könyvtárak számában egyaránt jelentős változási folyamat indult el:

Baranya: 1990-ig a megyében 93 központi ellátású községi szolgáltatóhely működött. 1995-re számuk 43-ra csökkent, s közülük is csak 16 intézményt fűz szerződéses viszony ellátóközpontjához. Központi ellátórendszert csak a Siklói Városi Könyvtár működtet.

Győr-Moson-Sopron: 1990-ig a megyében 4 ellátórendszer működött Csorna, Kapuvár, Győr és Mosonmagyaróvár körzetében. Az ellátott tagkönyvtárak száma 47 volt. A közigazgatási változások után a csornai és a kapuvári ellátórendszer megszűnt. Területükről 1992-től 13 intézmény a megyei könyvtár ellátórendszerhez csatlakozott. Jelenleg a megyében két ellátórendszer működik a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, illetve a Huszár Gál Városi Könyvtár gondozásában. Mosonmagyaróvárott az induláskor (1985) az ellátott könyvtárak száma 10 volt. Jelenleg 23 intézmény ellátását végzik.

Komárom-Esztergom: A megyében a központi ellátású települések száma 1989-hez viszonyítva 68,2%-kal csökkent. A 66 könyvtár helyett jelenleg 21 szolgáltatóhely ellátásán három (Kisbér, Oroszlány, Tata) ellátórendszer osztozik.

Somogy: 1991 végéig a Kaposvári Városi Könyvtár 4, a Marcali Városi Könyvtár pedig 16 községi könyvtárat látott el könyvekkel. 1992-ben a megyei, a városi és a szakszervezeti központi könyvtárat egy szervezeti egységbe vonták össze. Így az ellátási kör 47 munkahelyi szolgáltatóhellyel bővült, illetve 1996-tól a marcali körzet ellátórendszeri könyvtárai (7) szintén a Megyei és Városi Könyvtár ellátórendszeréhez kapcsolódtak.

Vas: 1989-ben a megyében 7 ellátóközpont 135 községi könyvtárat látott el. 1990/91 folyamán egy ellátórendszer (Vasvár) teljes egészében megszűnt, mivel a vonzáskörzetéhez tartozó 21 település mindegyike az önálló szerzeményezés mellett döntött. A fennmaradó 6 ellátórendszer jelenleg 124 községi szolgáltatóhely ellátását végzi.

Veszprém: 1989 és 1995 között a megyében 7 ellátórendszer működött. Tagkönyvtáraik száma 183-ról 7 év alatt 147-re csökkent. A legnagyobb „vérvettség” a pápai ellátórendszert érte, ahonnan öt év alatt 29 szolgáltatóhely lépett ki. Emellett 1995-ben kérdésessé vált a sümegi ellátó központ szolgáltatása is.

Zala: A megyében 7 ellátóközpont 135 községi könyvtárat látott el. 1990/91 folyamán egy ellátórendszer (Vasvár) teljes egészében megszűnt, mivel a vonzáskörzetéhez tartozó 21 település mindegyike az önálló szerzeményezés mellett döntött. A fennmaradó 6 ellátórendszer jelenleg 124 községi szolgáltatóhely ellátását végzi.

Ha a hét megye központi ellátásban érintett településeinek százalékos arányát egymással összevetjük, láthatjuk, hogy a kérdésben leginkább érintett három megye Vas, ahol a helységek 57,4%-a, Veszprém, ahol 65,9%-a és Zala, ahol 61,1%-a kötődik a központi ellátórendszerekhez. A másik négy megyében ez az arány 14,2% és 34,7% között mozog. Szakmai közhely, hogy a központi ellátás a kis lélekszámú községek ellátási formája. Ha ebből a szempontból hasonlítjuk össze az egyes megyéket, akkor kiderül, hogy a központi ellátáshoz tartozó települések közül Vasban 78,2%, Veszprém-ben 50,3%, Zalában pedig 64,9% tartozik ebbe a kategóriába, hiszen népessége 500 fő alatti.

3. A központi ellátórendszerek finansziális feltételrendszere

Az egyes ellátórendszerek hatékonyságát alapvetően meghatározó tényező az anyagi lehetőségek milyensége. Ez magában foglalja az ellátóközpontokkal szerződéses kapcsolatban álló községi önkormányzatok anyagi hozzájárulását az ellátórendszerek működéséhez éppúgy, mint az esetleges pályázati lehetőségeket, illetve egyes megyei önkormányzatok területi munkát segítő céltámogatását.

A 7 megye közül Zala és Vas megye önkormányzata 1992/93-tól kezdődően rendszeresen hozzájárul a megyéjében folyó területi könyvtári tevékenységhez. Támogatásuk mértéke és annak könyvtárak általi felhasználása nagyon eltérő:

VAS: A megye 1993-tól évente 1.000.000,- Ft-tal segíti a megyei/városi könyvtárak területi tevékenységét. Ezt az összeget a megyei könyvtár éves költségvetésében céltámogatásként biztosítja. Felhasználásáról a könyvtárigazgatók közössége együttesen elfogadott elvek alapján – melyek használhatóságát a gyakorlat igazolta – dönt.

ZALA: A megyei önkormányzat 1991-ben hozott határozatot a megye városi központi ellátórendszerei működtetésének szükségességéről. E feladat részbeni támogatására a megyei könyvtár 1992. évi költségvetésében 2.600.000,- Ft-ot biztosított. A támogatás összegét 1993-ban 3.000.000,- Ft-ra, 1994/95-ben 3.500.000,- Ft-ra emelték. 1992-ben a Deák Ferenc Megyei Könyvtár megállapodást kötött a megye városi könyvtáraival a hálózati gondozás és a központi ellátás végzésére a rendelkezésre álló pénzeszközök elosztásának fejében. A megállapodás tartalmazza a felek jogait és kötelezettségeit, valamint a céltámogatás elosztásának alapelveit.

A többi öt megye közül Komárom-Esztergom megyében 1990-ben jutott az orosz-lányi ellátóközpont előzetes felmérés alapján egyszeri berendezés kiegészítésére szánt támogatáshoz (40.000,- Ft), Veszprém megyében pedig a megyei önkormányzat két alkalommal – 1993-ban 330.000,- Ft-tal, 1994-ben 200.000,- Ft-tal – segítette a városi könyvtárak területi munkáját. A fenti összegeket az érintett könyvtárak (Ajka, Devecser, Pápa, Sümeg, Tapolca) arányosan szétosztva kapták meg. Felhasználásában bérkiegészítés és könyvtári nyomtatványok beszerzése éppúgy szerepel, mint állományellenőrzési, könyvtárközi és fénymásolási költségek elszámolása.

1996 előtt a központi ellátórendszerek gyér pályázati lehetőségek között válogathattak. Saját bevallásuk szerint 1980 és 1995 között 12 sikeres pályázaton 9 ellátóközpont 2.856.420,- Ft-ot nyert. 1996-ban ehhez képest a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiumának pályázatán a fenti összeg nyolcszorosához, 22.290.000,- Ft-hoz jutottak az ellátóközpontok. A támogatások összege 500.000,- Ft-tól 2.000.000,- Ft-ig terjed, és szinte minden esetben az ellátórendszer megerősítését célozza. Azt hiszem, nem volna haszontalan megvizsgálni majd, hogy a gyakorlat-

ban ez a cél hogyan, milyen módon valósul meg: jobb ellátáshoz juttatja-e a községi szolgáltatóhelyeket vagy az ellátóközponti felhasználás túlságosan tág kiterjesztése és rugalmas értelmezése miatt kizárólagosan a technikai eszközök gyarapodásában, esetleg az anyaintézmények technikai felszereltségének javulásában mutatkozik majd meg.

Természetesen csak pályázati lehetőségekre vagy megyei önkormányzati céltámogatásra központi ellátást alapozni nem lehet. Az érintett községek rendszeres és megbízható anyagi hozzájárulása nélkül reménytelen vállalkozás ennek az ellátási formának a működtetése. Sajnos éppen ennek a támogatásnak a megszerzése a legnehezebb dolog. E ténnyel 1990/91-től folyamatosan szembesülünk.

Gyakorlatban a községi önkormányzatok kétféle céllal járulhatnak hozzá az ellátóközpontok munkájához:

1. biztosíthatják a dokumentumok beszerzésének fedezetét,
2. „megvásárolhatják” intézményeik számára azokat a szolgáltatásokat, amelyek költségeit a rendszerváltásig a megyei/városi könyvtárak költségvetése – ha kibogozhatatlanul is, – de tartalmazta.

A térségi szolgáltatási díj (vagy nevezhetjük szakmai, ellátórendszeri gondozási díjnak is) 1989/90-ig ismeretlen fogalom volt az ellátóközpontok és a fenntartók kapcsolatában. Megjelenése jelzi, hogy 1990-től rákényszerültünk arra, hogy szolgáltatásainkat, ha nem is piaci áron és haszonnal, de eladjuk feltételezett vevőinknek. A beérkezett adatlapok elemzése azonban ezt a kategorikus kijelentést teljes egészében nem támasztja alá, hiszen a vizsgálatban részt vevő ellátóközpontok 42%-a 1990/95 között nem kért költségtérítést a velük kapcsolatban lévő önkormányzatoktól. Ennek ellenére szinte valamennyien jelezték a korábban felvállalt feladatok maradéktalan elvégzését az új dokumentumok megrendelésétől, feldolgozásától és kiszállításától kezdve a helyben lévő állományok gondozásáig, szakszerű ellenőrzéséig stb. Nagy szóródás mutatható ki az önkormányzatokat szakmai gondozási díjjal terhelő ellátóközpontok között is. Esetükben az ellátott szolgáltatóhelyekre kivetítve 1990-ben a szakmai gondozási díj 2600,- Ft és 19.000,- Ft között, 1995-ben 2700,- Ft és 17.000,- Ft között mozgott. A helyzetet csak bonyolítja, hogy volt olyan ellátóközpont, amely induláskor a lehető legmagasabb térítési díjat kérte az önkormányzatoktól, 1995-ben viszont a helyi fenntartók szegénységére hivatkozva díjtalanul kínálta szolgáltatásait.

Nemcsak a szakmai gondozási díj kérdésében, hanem az állománygyarapításra fordított összegekben is nagy eltérést mutatott ki a beérkezett adatok összegzése. Sajnos néhány ellátórendszer esetében (Kisbér, Tata) a közölt adatokat nem értelmezhetjük, mivel a beszerzésre fordított összegben és a vásárolt dokumentumok mennyiségében a közös nyilvántartás miatt a városi könyvtár gyarapodása is szerepelt. Az egymással összehasonlítható ellátórendszerek esetében már a megyei szinten összegzett adatokban nagy különbség mutatkozik:

– 1989-ben a siklósi ellátórendszerben 6410,- Ft, Győr-Moson-Sopron megyében 7333,- Ft, Somogyban 6666,- Ft, Vasban 7056,- Ft, Veszprém megyében 28.679,- Ft és Zalában 6908,- Ft jutott egy ellátott könyvtárra az éves állománygyarapításra fordított keretből.

A nagyjából egyívású ellátórendszerek sorába Veszprém megye már hét évvel ezelőtt sem illett bele. Közte és a többiek között 1989-ben közel négyszeres volt a különbség. Az eltérés, ha kisebb mértékben is, de 1995-ben is megmaradt:

– 1995-ben Siklósön 21.835,- Ft, Győr-Moson-Sopron megyében 27.500,- Ft, Somogyban 39.809,- Ft, Vasban 17.126,- Ft, Veszprém megyében 56.397,- Ft, Zalaiban pedig 18.340,- Ft jutott egy szolgáltatóhelyre.

Természetesen a beszerzett dokumentumok mennyiségének megyei összegzésében szintén hasonló különbség mutatható ki:

Év:	Siklós: kötet/kvt.	GY/M/S: kötet/kvt.	Somogy: kötet/kvt.	Vas: kötet/kvt.	Veszpr.: kötet/kvt.	Zala: kötet/kvt.
1989:	87	243	150	89	192	104
1995:	51	176	77	50	201	51

A fenti számok, azt hiszem, önmagukért beszélnek, hiszen például a beszerzett kötetek átlaga Vas megyében már 1989-ben is 53-63%-kal maradt le más, szerencsésebb helyzetben lévő megyékhez képest. A különbség 1995-re 72-75%-ra nőtt. De akkor is nagyon tanulságosak az adatok, ha a megyék lehetőségeit saját, hét évvel korábbi beszerzési átlagukhoz viszonyítjuk.

1989-ben a dunántúli ellátórendszerek dokumentumbeszerzésük 95-97%-át a Könyvtárellátó Vállalaton keresztül bonyolították le, s csak elenyésző mértékben jelöltek meg más gyarapodási forrásokat (kötelesspéldány, könyvesbolt, ajándék stb.). 1995-re viszont a beszerzésben szinte mindenhol teljes fordulat következett be. Csak hét olyan ellátóközpont maradt (Körmend, Lenti, Marcali, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Oroszlány, Sümeg), amely – saját bevallása szerint – beszerzésének még mindig 98-100%-át a Könyvtárellátónál bonyolította le. A többiek egyre növekvő mértékben használtak ki más, a korábbi években figyelmen kívül hagyott lehetőségeket, elsősorban a jelentős kedvezményt kínáló könyvesbolti vásárlást preferálva (30-60%), vállalva ezzel a feldolgozásból eredő plusz munkát.

A szerzeményezés forrása a rendelkezésre álló beszerzési keretek mellett nagy mértékben befolyásolhatja az ellátórendszerek drágaságát vagy olcsóságát, vagyis azt, hogy ki mennyiért szerezte/szerzi be a könyveket. 1989-ben megyei szinten, de az ellátórendszereket külön-külön is megnézve nagyjából egységes körben mozgott a beszerzett kötetek átlagára, vagyis 67–81,- Ft-ot fizettünk egy dokumentumért. A sorba csupán egy ellátóközpont (Sárvár) nem illett be, ahol már ekkor 370,- Ft-ba került egy könyv. 1995-re – megyei átlagot számolva – az ellátórendszerek közel 60%-ánál az átlagár 400–600,- Ft között mozgott. Az ellátóközpontok közül legdrágábban Ajka (529,- Ft/kötet), Kaposvár (513,- Ft/kötet), Marcali (518,- Ft/kötet) és Mosonmagyaróvár (545,- Ft/kötet) vásárolt. Ajka kivételével beszerzésük 65-100%-ban a Könyvtárellátón keresztül bonyolódik le.

1989-ben a dunántúli ellátórendszer könyvtárai 120.283 kötet feltöltést kaptak. Egy könyvtárba átlagosan 219 kötet jutott ki. Az ellátóközpontok közül mindössze 7 (Ajka, Celldömölk, Körmend, Lenti, Sárvár, Szombathely, Zalaegerszeg) jelezte adatokkal is alátámasztva, hogy a kiszállított feltöltés egy része csereanyagként került ki a könyvtárakba. Ennek aránya 2,7% (Ajka) és 71,1% (Lenti) között mozgott. 1995-ben a feltöltés mennyisége 65.351 kötet volt. 1989-hez képest a kiszállított kötetek mennyisége 46%-kal csökkent. Megyékre lebontva a visszalépés 23,8% (Veszprém) és 80,4% (Siklós) közé esett. Az ellátóközpontok közül 1995-re 8 jelezte (Ajka, Celldömölk, Kaposvár, Körmend, Sárvár, Szentgotthárd, Szombathely, Zalaegerszeg),

hogy csereanyaggal is bővítette az ellátott intézmények kínálatát, melynek mértéke a kiszállított könyvanyagban belül 2,2% (Ajka) és 73,4% (Sárvár) között mozgott.

A hagyományos könyvellátás mellett egyes ellátórendszerek szolgáltatásának szerves részét képezi a könyvtárközi kölcsönzés, amelyben egyre jelentősebb hányadot foglalnak el a videokazetták. Az ellátórendszerek használatra kihelyezett állományának kialakításában a szórványigények kielégítésére nincs lehetőség. Az ilyen jellegű kérések teljesítése könyvtárközi kölcsönzés útján lehetséges, melynek igénybevétele – a hagyományos dokumentumok esetében – a tagkönyvtáraknak díjtalan. Videokazetták kölcsönzése esetén már nem ilyen egyértelmű a kép. Néhány helyen az ehhez való hozzájárulás térítéses, például: Mosonmagyaróvár: 400,- Ft klubtagsági díj; Siklós: 50,- Ft/kazetta.

A beérkezett adatlapok tanúsága szerint elsősorban Vas, Veszprém és Zala megye ellátórendszereiben bonyolódik jelentős mértékű könyvtárközi forgalom:

Vas:	1431 kölcsönzött dokumentum/1995
Veszprém:	441 kölcsönzött dokumentum/1995
Zala:	251 kölcsönzött dokumentum/1995

A felmérőlapon felsorolt többi szolgáltatás iránti érdeklődés a községi könyvtárak részéről már nem ilyen egyértelmű. Hangkazetták kölcsönzését, másolását vagy az irodalomkutatás lehetőségét csak szórványosan veszik igénybe a szolgáltatóhelyek (Kaposvár, Pápa, Sárvár, Sümeg, Tapolca, Zalaegerszeg). Az író-olvasó találkozók, gyermekprogramok szervezésének folytonossága 1989-1995 között elsősorban Vas és Zala megyében tapasztalható.

4. Személyi, tárgyi feltételek

1989-ben az adatlapok tanúsága szerint 55 kolléga foglalkozott ellátórendszeri teendőkkel. Közülük 41 fő teljes munkaidőben, 14-en pedig más feladatokkal megosztva (olvasószolgálat, feldolgozás) gondozták a központi ellátású szolgáltatóhelyeket. Ha megyék szerinti bontásban vesszük számba a hét évvel ezelőtti létszámhelyzetet, kiderül, hogy a legtöbben Veszprém megyében – 21 fő, 71,4%-uk teljes munkaidőben – és Zalában – 14 fő, 93%-uk szintén teljes munkaidőben – foglalkozott ezzel a területtel. Más megközelítésben a fenti adatok úgy is értelmezhetőek, hogy az említett megyékben – figyelembe véve az ellátandó könyvtárak számát – egy könyvtárosnak átlagosan nem egészen 10 szolgáltatóhellyel kell foglalkoznia.

1995-re az ellátórendszerrel teljes munkaidőben foglalkozó kollégák száma megfelelő volt, 41 főről 22 főre csökkent. Az e területen dolgozók összlétszáma pedig 6 fővel lett kevesebb. A létszámcsökkenés ellenére továbbra is működnek olyan ellátóközpontok, ahol a többes foglalkoztatás a jellemző (Zala, itt ugyan a teljes létszám 6 fővel kevesebb lett, ennek ellenére – Lenti kivételével – jelenleg is két-három kolléga foglalkozik az ellátórendszeri feladatokkal teljes munkaidőben), illetve ahol nem következett be létszámváltozás (Kisbér, Mosonmagyaróvár, Sárvár).

A létszám változása a szakképesítés szempontjából lényegesen nem módosította a területtel foglalkozó felsőfokú végzettséggel rendelkező könyvtárosok arányát: 1989-ben 50%-uk, 1995-ben 55%-uk rendelkezett ilyen szakképesítéssel. A középfokú vég-

zettségűek aránya hét évvel ezelőtt 40% volt, jelenleg 21%. 1989-ben és 1995-ben az alapfokú szakképesítéssel rendelkezők aránya minimális, azaz 9%, illetve 4% volt.

A személyi ellátottságban és a munkaidő-ráfordításban megmutatkozó eltérések visszatükröződnek az ellátási gyakoriság (feltöltések, visszahozási alkalmak) mutatójában is. Ennek megfelelően a legtöbb alkalommal Veszprém és Zala megyében keresték fel a könyvtárosok a községi szolgáltatóhelyeket:

Év:	Veszprém				Zala			
	feltöltés		visszahozás		feltöltés		visszahozás	
	db	alkalom	db	alkalom	db	alkalom	db	alkalom
1989.	891	4,9	285	1,5	891	4,9	523	3,2
1995.	630	4,3	162	1,1	630	4,3	349	2,2

Természetesen az ellátóközpontok mozgékonyágát erőteljesen befolyásolja technikai ellátottságuk, a szükséges szállítóeszközzel való rendelkezés joga, azaz ki hogyan, milyen módon jut autóhoz. A 24 ellátóközpont közül 12-nek az anyaintézménye rendelkezik saját gépjárművel (Devecser, Győr, Kaposvár, Keszthely, Lenti, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Oroszlány, Pápa, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg). 7 ellátóközpont más intézménytől (GAMESZ, művelődési ház) bérlő alkalmanként a szükséges járművet. A többiek a legváltozatosabb megoldásokkal próbálkoznak, kezdve a saját gépkocsival (Körmend, Tata), helyközi autóbusszal (Tata) történő kiszállítástól a törzsolvásó autójának igénybevételén (Kőszeg) át az önkiszolgálás és a központi ellátás ötvözéséig (Sümege). Ha ezt a néhány utóbbi ellátási módozatot és a területi munkával foglalkozók munkaidő-ráfordítását egybevetjük, azt is mondhatjuk, hogy néhány esetben 0,3 könyvtáros szorong és végzi az ellátást az olvasó kocsiján.

Az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzete

Néhány mondat erejéig érdemes szóba hozni az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzetéről készült felmérés tanulságait is. Az adatlapok szerint a szolgáltatóhelyek 89%-ánál a központi ellátórendszerhez tartozás folyamatos, több évre, évtizedre visszanyúló kapcsolat. Szintén általános jellemzőnek tekinthető az önkormányzatok költöztetési, felújítási hajlama, amely az esetek többségében a könyvtárvezetők véleménye szerint az elhelyezés feltételeinek javulásával járt együtt, illetve kisebb helyeken a polgármesteri hivatal és a könyvtár „koedukációja”.

A községi könyvtáros kollégák 70,4%-a 1–10 éve látja el teendőit, és csak 7,7%-uk dolgozik e területen 25–40 éve, többféle „rendszer váltást” is átélve, a szolgáltatóhelyek tanácsosításától az önkormányzatok megalakulásáig. Szakképesítésüket tekintve alapfokú könyvtárosi végzettséggel 50,5%-uk, középfokúval 5,5%-uk és felsőfokúval 10,5%-uk rendelkezik. Végzettség nélkül a községi könyvtárosok 33,5%-a dolgozik. Az e kategóriába tartozók zöme 1–3 éve vezet községi könyvtárat.

Az elvégzett teendőkért kapott bérezésnél a könyvtárosi munka tiszteletdíja az esetek 59%-ában különíthető el egyéb tevékenységek díjazásától. Könyvtárosi munkáért a kollégák 43,2%-a 1-2000,- Ft-os tiszteletdíjat kap és csak 9,2%-nak fizet a munkáltató 5000,- Ft-os vagy ennél magasabb összegű bért.

A községi könyvtárosok könyvtáraik állományának összetételét 82%-ban megfelelőnek, állagát 58%-ban jónak és a feltöltések gyakoriságát 85%-ban megfelelőnek ítélték. Ahol kifogásokat emeltek, ott elsősorban az önkormányzatok biztosította anyagi feltételek elégtelenségét emelték ki. Az ellátóközpontok szakmai munkájával, segítőkészségével a nagy többség elégedett, s csak kevesen fogalmaztak meg kritikus észrevételeket, például:

Káptalantóti: kérjék ki a községi könyvtár vezetőjének véleményét az állomány alakításánál.

Naszály: elektronikus kapcsolat.

Orci: az olvasói igényekhez igazodva a sikerkönyvek és a házi olvasmányok gyors és elegendő kínálata.

Tardos: törvényi felhatalmazás az ellátóközpontoknak, hogy útmutatót készíthessenek a kiskönyvtáraknak.

Zalabaksa: a szakmai érdekek hangsúlyos képviselője a helyi önkormányzatnál.

Ami az önkormányzatok könyvtáraik iránti érdeklődését illeti – amennyiben a könyvtárvezetők pontosan idézik vissza az eseményeket – 1990–92 között elenyésző mértékben, mindössze 17 helyen tűzték napirendre a községi könyvtár helyzetét. A hivatalos érdeklődés vagy a kollégák emlékezete 1993 óta látványosan javult, hiszen 1996-ban már 125 helyen tárgyaltak a könyvtárról helyi szinten.

Állománygyarapítási mintavétel

Az ellátóközpontok és az ellátórendszeri tagkönyvtárak helyzetének feltérképezése mellett kísérletet tettünk arra is, hogy bepillantást nyerjünk az ellátórendszerek állománygyarapításába. Ezért állítottuk össze az Új Könyvek 1994. évi 1–9. számára támaszkodva 142 címet tartalmazó állománygyarapítási mintánkat. A listára felkerült műveket a véletlenszerűség elvére hagyatkozva választottuk ki: a kilenc ÚK-ból minden tizedik művet választottuk ki. Természetesen a mintavételnél kihagytuk a szakkönyvtárak gyűjtőkörébe tartozó, tudományos igényű kiadványokat, törvény- és jogszabálygyűjteményeket. Helyettük a szombathelyi ellátórendszer vásárlásával egészítettük ki a listát. Az így összeálló kínálat a kilenc ÚK-ba felvett 1389 mű 10,2%-át tette ki. Összetételét tekintve a 142 címből

ismeretterjesztő irodalom	38,0%,
szépirodalom	44,4%,
gyermek- és ifjúsági irodalom	17,6%

volt. Köztük mindössze hét olyan kiadvány szerepelt, melyet egy ellátórendszer sem vásárolt meg:

Diószegi Magda: Dendrológiai herbárium. Bp., Pro Natura Kft., 1993.

Fábián Ernő: Az értelem keresése. Bp., Századvég K., 1994.

Gyenes Gábor: Szakközépiskolai fizikaérettségi. Bp., Taninfo, 1994.

Kenczler Mihály: CoreIDRAW! Bp., IDG Lapkiadó Kft., 1993.

Kent, Margaret: Vedd el a szupernőt! Bp., Hunga-Print K., 1994.

Kővári Zsolt: Word 5.5 gyakorlatok. Tatabánya, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, 1993.

Szenteleky Kornél: Nyári délelőtt. Újvidék, Forum Kvt., 1994.

A többi műből

1 – 9 példányban	40-et,
10 – 19 példányban	22-t,
20 – 29 példányban	13-at,
30 – 39 példányban	20-at,
40 – 49 példányban	7-et,
50 – 59 példányban	8-at,
60 – 69 példányban	8-at,
70 – 79 példányban	5-öt,
80 – 89 példányban	3-at,
90 – 99 példányban	3-at,
100 – 119 példányban	6-ot

szereztek be az ellátóközpontok. A legtöbb ellátórendszer által a legmagasabb példányszámban megvásárolt művek (80–119 példány) megoszlásukat tekintve a községi könyvtárak általános és középiskolai korosztályhoz tartozó olvasóinak az igényeit elégítik ki, hiszen olyan művek szerepelnek köztük, mint pl.

99 híres magyar vers értelmezése. Bp., Móra, 1994.

megvásárolta: 17 ellátóközpont, 114 példányban;

Anyák napjára. Bp., UNIÓK-Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 13 ellátóközpont, 82 példányban;

Beaumont, Émile: Csillagok és bolygók. Bp., Venezia K., 1994.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 90 példányban;

Benedek Elek: Karácsonyfa. Szeged, Szukits K., 1993.

megvásárolta: 15 ellátóközpont, 100 példányban;

Farsangoló. Hn., Unió K., Diákműhely, 1993.

megvásárolta: 13 ellátóközpont, 116 példányban;

Hét csillag. Ungvár-Bp., Intermix, 1993.

megvásárolta: 14 ellátóközpont, 112 példányban;

Középiskolai irodalmi lexikon. Bp., Unió K., Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 94 példányban;

Március idusa. Bp., Unió K., Diákműhely, 1994.

megvásárolta: 14 ellátóközpont, 112 példányban;

May, Karl: Olajkirály. Bp., Fátum-Ars Kvk., Unió K., 1993.

megvásárolta: 12 ellátóközpont, 93 példányban;

Molière: Tartuffe. Bp., Ikon K., 1993.

megvásárolta: 11 ellátóközpont, 114 példányban;

Tamási Áron: Ábel. Bp., Szépirod. Kvk., 1993.

megvásárolta: 11 ellátóközpont, 80 példányban;

A világ legszebb meséi. Bp., Juventus K., 1993.

megvásárolta: 10 ellátóközpont, 101 példányban.

Azoknál a műveknél, amelyek igazi közönségsikerre számíthatóknak, az ellátóközpontok aktivitása fokozatosan csökken. Louis Bromfield, Agatha Christie, Hedwig Courths-Mahler, Ken Follet, Alexandra Ripley vagy Danielle Steel listán szereplő könyveit átlagosan 6–10 ellátóközpont választotta, és a beszerzett példányszámok 1–10 kötet között váltakoztak. Mindössze három olyan mű volt, amely egy-egy ellátórendszer minden tagkönyvtárába eljutott:

Cooper, James Fenimore: A préri. Bp., Aqua K., 1994.

Celldömölk

Mi a politika? Bp., Századvég K., 1994.

Nagykanizsa

Rejtő Jenő: Halálsziget. Szeged, Szukits Kvk., 1993.

Celldömölk.

A többi mű esetében a beszerzett kötetek példányszáma a legtöbb példányban vásárló ellátóközpontoknál sem éri el az ellátandó szolgáltatóhelyek számának két-harmadát.

Összegzés

Az 1995. évi TEKE adatai szerint a dunántúli ellátórendszerek olvasói (77.093 fő) a központi ellátásban érintett 7 megye összolvasóinak (364.814 fő) 21%-át adják. Lehet, hogy sokak szemében ez a 21% elenyésző és össze sem mérhető a mai magyar könyvtárügy hangsúlyos, pályázati lehetőségek által támogatott területeivel, a számítástechnika nyújtotta csodákkal. Pedig szakmai közhely, hogy a könyvtári rendszer és ellátás végpontja a községi könyvtár és így az ellátásával, gondozásával foglalkozó ellátóközpont. A központi célkitűzések, elképzelések nem valósulhatnak meg, nem válhatnak stabillá, ha ez a háttér bizonytalan és megtúrt kategóriaként szerepel, amelynek sorsát egyszeri pályázati lehetőséggel letudottnak tekintjük. Ha rendszerben gondolkodunk, az emelet és a tetőzet nem építhető fel stabil alapzat nélkül, ahonnan kikerülhet az, aki a felsőbb szintek nyújtotta lehetőségeket és szolgáltatásokat igénybe fogja venni. De ugyanakkor ezzel az alappal kapcsolatban – ajánlások megfogalmazása helyett – jelenlegi vizsgálatunk jó néhány továbbgondolásra alkalmas kérdést felvetett:

1. 1989–1995 között az ellátórendszeres megyék településeinek összlétszámán belül az ellátandó helységek aránya 40%-ra, az ellátandó lakosoké pedig 15,7%-ra csökkent. E számok egyik olvasata, hogy az ellátóközpontok hatóköre egyharmadával szűkült. Ha viszont az ellátandó települések nagyság szerinti megoszlását nézzük, akkor kiderül, hogy 29,7%-ukon 200–500, 10,5%-ukon pedig 100–200 fő él. Tehát a csökkenést úgy is értelmezhetjük, hogy az 1000–2000 lakost számláló helységek álltak saját lábukra. Nem biztos, hogy ilyen nagyságrendű települések ellátását is fel kell vállalnia az ellátórendszereknek.

2. Nagyon elgondolkodtatóak a szakmai gondozási díjak összegében megmutató különbségek. Vagy nem volt pontosan és jól értelmezhetően megfogalmazva az ezzel kapcsolatban feltett kérdés, s így a beérkezett adatok nem fedik a valós helyzetet, vagy ha jók voltak a kérdések, akkor továbbra is eldöntetlen, hogy ki, milyen

gazdasági számításra alapozva kalkulálja ki az önkormányzatoktól kért összegeket. A beérkezett adatok alapján úgy tűnik, hogy továbbra is vannak ellátóközpontok, amelyek csak formai okokból kérik szakmai gondozási díjat a fenntartóktól. Ez viszont felveti a kérdést: forráshiányos helyzetünkben milyen módon lehet annak a tevékenységnek a fedezetét előteremteni, amelyet az önkormányzatok egy része kénytelen másokhoz viszonyítva négyszeres-ötszörös áron „megvásárolni”. Ha egy-egy könyvtári rendszerben gondolkodunk – s ezen nem uniformizálást kell érteni – akkor hasonló tevékenységekről és azok feltételrendszeréről azonos módon kell(ene) vélekednünk.

3. A dokumentumbeszerzések anyagi hátterét vizsgálva – ha egymással összefüggő számsorokat vetünk össze – szintén meglepő adatokkal találkozunk. Elméletileg, ha egy ellátórendszernek nincs pályázati bevétele, és a megyei önkormányzat cél támogatása nem számottevő, akkor a szerzeményezésben csak a községi önkormányzatok támogatására számíthat. Ilyen esetben beszerzett dokumentumainak értéke és könyvbeszerzési támogatásának összege közel azonos kell, hogy legyen. Ennek ellenére vannak olyan „klasszis” teljesítményt nyújtó ellátóközpontok (Devecser), ahol a szerzeményezésre a támogatási összeg (1,089.000,- Ft) háromszorosát költik (3,636.163,- Ft), viszont a községi könyvtárakba feltöltésként kikerülő új kötetek értéke (1,556.060,- Ft) az önkormányzatok támogatásának összegével szinte teljes egészében megegyezik. Az adatok összevetését ebben az esetben a központi könyvtár gyarapodása nem befolyásolja, hiszen ellátóraktár működik.

4. Az új könyvek beszerzésén és szolgáltatásán kívül az ellátórendszerek működésének meghatározó eleme kell hogy legyen a használatra kihelyezett állomány egy részének tagkönyvtárak közti cseréje, mozgatása, amely a korlátozott beszerzési lehetőségek mellett segít mennyiségileg/minőségileg egyaránt szinten tartani a községi könyvtárak állományának frissítését, illetve korlátozhatja a „holtanyag” keletkezését. Ha ez a tevékenység akadozik vagy teljes egészében hiányzik, értelmetlenné válik a fenntartókkal folytatott „pecsétek vitája”, a tulajdonjog és a használati jog megkülönböztetése. Az állomány mozgatása nélkül a községi szolgáltatóhelyek ellátása inkább tekinthető könyvbeszerzési társulásnak, mint központi ellátásnak. Természetesen a csererendszer kialakítását a technikai feltételek megléte vagy megszerzhetősége mellett nagy mértékben befolyásolja az ellátandó szolgáltatóhelyek száma is, hiszen ahol kettő vagy négy intézmény tartozik az ellátási körbe, ott igazában az a kérdés, hogy beszélhetünk-e ellátórendszerrel?

5. Elsősorban az állomány és a dokumentumbeszerzések nyilvántartására vonatkozó adatok összegzésénél derült ki, hogy alapvető a központi ellátóraktárak léte, hiszen nélkülük nehézségbe ütközhet a pontos felvilágosítás az ellátórendszerek állományának nagyságáról, gyarapodásáról.

6. Szembetűnő aránytalanságok mutatkoznak az ellátórendszerek létszámhelyeztetésben is. Hiszen azokon a helyeken, ahol az egyéb feladatok – legyenek azok olvasószolgálati, feldolgozó vagy a megyei szaktanácsadás és szervezőmunka körébe tartozó tennivalók – 80-90%-ban is igénybe veszik az ellátórendszerrel foglalkozó könyvtáros munkaidejét, ott az ellátóközpont teljesítménye nem mérhető össze teljes joggal azéval ahol 3 könyvtáros 38 könyvtárral foglalkozik. E tény elsősorban a vezetőket gondolkoztathatja el a munkaidő-kihasználtság kérdéséről.

7. A községi könyvtárvezetők elsősorban a szolgáltatóhelyek állományának állagával voltak elégedetlenek. Felvetődik a kérdés, hogy mi lett a korábbi időszakban meglevő és jól működő kötészeti műhelyekkel, milyen feltételek mellett lehet jelenleg biztosítani a szolgáltatóhelyek dokumentumainak állagmegóvását, és a községi könyvtárosok véleménye, hogyan egyeztethető össze az ellátóközpontok többsége által vállalt feladatnak feltüntetett állománygondozói és kötészeti lehetőséget biztosító tevékenységgel?

8. Az állománygyarapítási mintavétel elsődleges tanulsága, hogy továbbra sem tudunk elszakadni attól, hogy iskolai könyvtári feladatokat vállaljunk fel. E törekvésünket adott esetben a községi könyvtárvezetők igénye is alátámasztja. Emellett a szórakoztatás feladatát még mindig nem merjük vagy nem akarjuk felvállalni.

Németh Tiborné

